

M. TULLII CICERONIS.

ORATIONES

PRO P. SULLA,

PRO A. LICINIO ARCHIA POËTA

RECOGNOVIT

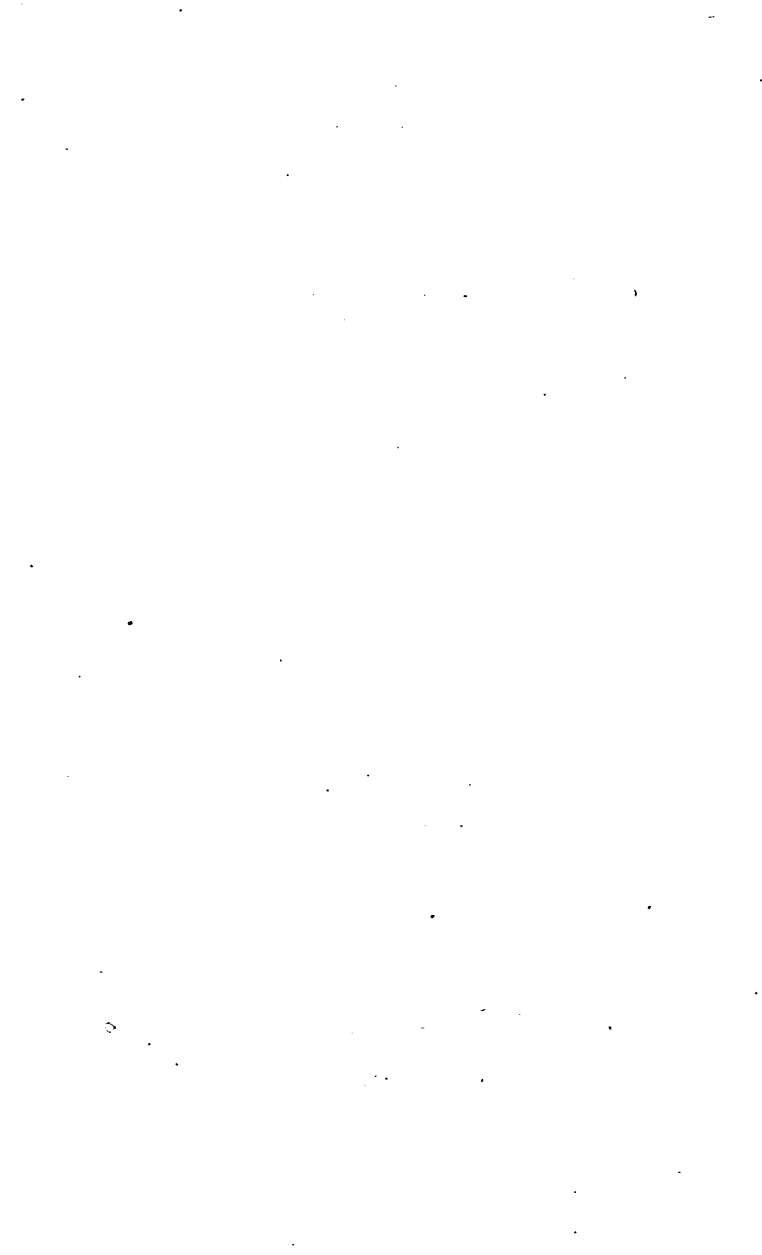
REINHOLDUS KLOTZ.

LIPSIÆ

SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.

MDCCLXIV.

M. TULLII CICERONIS PRO P. SULLA ORATIO.

ARGUMENTUM.

P. Cornelius Sulla, qui dictatore L. Cornelio Sulla propinquo suo rem familiarem admodum auxerat, qua de re vide Ciceronis lib: *de officiis* II. cap. 8. §. 29., anno p. u. c. 688. una cum P. Autronio Paeto consul erat designatus in annum sequentem. Sed quum a L. Torquato filio consules designati ambo accusati et condemnati essent, in eorum loco L. Torquatus pater et L. Cotta anno p. u. c. 689. consules facti sunt. Eo tempore P. Sulla et P. Autronius cum L. Catilina eiusque sociis conspirasse dicebantur, ut interfectis Kalendis Ianuariis L. Torquato et L. Cotta consulibus rerum potirentur, sibi que ipsi consulerent, vide *Cassium Dionem* lib. XXXVI. cap. 44. *Livii epit.* 101. *Sueton. Caes.* cap. 9. cl. hac ipsa oratione cap. 24. §. 67. sq. Etiam postea, quum P. Sulla Neapolim se recepisset, tamen et Romae saepe visus esse et coniurationem Catilinariam anno p. u. c. 691. factam haud obscure adiuvisse dicebatur, vide *Sallustii Catil.* cap. 17. *A. Flor.* lib. IV. cap. 1. Quam ob rem quum L. Catilina cum maxima parte suorum pugna cecidisset, caeteri autem coniurati dissipati essent, idem L. Torquatus filius, qui P. Sullam iam antea de ambitu condemnaverat, accusavit etiam de vi lege Plautia D. Iunio Silano L. Murena consulibus anno p. u. c. 692., vide *Schol.*, *Bob.* ad hanc ipsam orationem cap. 33. p. 368, 32. Bait. cl. Pseudosallustio in *Ciceronem* cap. 2. Defenderunt P. Sullam Q. Hortensius et M. Cicero, quorum Hortensius ea crimina refellenda susceperat, quibus dicebatur P. Sulla in prima, quae dicitur, coniuratione Catilinaria anno p. u. c. 689. facta socius fuisse, hic crimina, quae de altera coniuratione Catilinaria facta erant P. Sullae, defendere debebat. In eo igitur potissimum M. Cicero in ea, quae infra legitur, oratione operam suam posuit. P. autem Sullam constat a iudicibus absolutum esse.

I. 1. Maxime vellem, iudices, ut P. Sulla et antea dignitatis suae splendorem obtinere et post calamitatem acceptam modestiae fructum aliquem percipere potuisset: sed quoniam ita tulit casus infestus, ut et in amplissimo honore quum communi ambitionis invidia tum singulari Autronii odio

everteretur, et in his pristinae fortunae reliquiis miseris et afflictis tamen haberet quosdam, quorum animos ne supplicio quidem suo satiare posset, quamquam ex huius incommodis magnam animo molestiam capio, tamen in caeteris malis facile patior oblatum mihi tempus esse, in quo boni viri lenitatem meam misericordiamque, notam quondam omnibus, nunc quasi intermissam, agnoscerent, improbi ac perditii cives, redomiti atque victi, praecipitante re publica vehementem me fuisse atque fortem, conservata mitem ac misericordem faterentur. 2. Et quoniam L. Torquatus, meus familiaris ac necessarius, iudices, existimavit, si nostram in accusatione sua necessitatem familiaritatemque violasset, aliquid se de auctoritate meae defensionis posse detrahere, cum huius periculi propulsatione coniungam defensionem officii mei. Quo quidem genere orationis non uterer, iudices, hoc tempore, si mea solum interesset: nullis enim locis et data mihi facultas est et saepe dabitur de mea laude dicendi: sed ut ille vidit, quantum de mea auctoritate deripuisset, tantum se de huius praesidiis deminuturum, sic ego sentio, si mei facti rationem vobis constantiamque huius officii ac defensionis probavero, causam quoque me P. Sullae probaturum. 3. Ac primum abs te illud, Torquate, quaero, cur me a caeteris clarissimis viris ac principibus civitatis in hoc officio atque in defensionis iure secernas. Quid enim est quam ob rem abs te Q. Hortensii factum, clarissimi viri atque ornatissimi, non reprehendatur, reprehendatur meum? Nam si est initum a P. Sulla consilium inflammandae huius urbis, extinguendi imperii, delendae civitatis, mihi ne maiorem hae res dolorem quam Q. Hortensio, mihi maius odium adferre debent? meum denique gravius esse iudicium, qui adjuvandus in his causis, qui oppugnandus, qui defendendus, qui deserendus esse videatur? Ita, inquit: tu enim investigasti, tu patefecisti coniurationem. II. 4. Quod quum dicit, non attendit eum, qui patefecerit, hoc curasse, ut id omnes viderent, quod antea fuisset occultum. Qua re ista coniuratio, si patefacta per me est, tam patet Hortensio quam mihi. Quem quum videas hoc honore, auctoritate, virtute, consilio praeditum non dubitasse quin

innocentiam P. Sullae defenderet, quaero cur qui aditus ad causam Hortensio patuerit mihi interclusus esse debuerit? quaero illud etiam, si me, qui defendo, reprehendendum putas esse, quid tandem de his existimes summis viris et clarissimis civibus, quorum studio et dignitate celebrari hoc iudicium, ornari causam, defendi huius innocentiam vides? Non enim est una ratio defensionis ea, quae posita est in oratione: omnes, qui adsunt, qui laborant, qui salvum volunt, pro sua parte atque auctoritate defendunt. 5. An vero, in quibus subselliis haec ornamenta ac lumina rei publicae viderem, in his me apparere nollem, quorum ego illum in locum atque in hanc excelsissimam sedem dignitatis atque honoris multis meis ac magnis laboribus et periculis ascendissem? Atque ut intelligas, Torquate, quem accuses, si te forte id offendit, quod ego, qui in hoc genere quaestionis defenderim neminem, non desim P. Sullae, recordare de caeteris, quos adesse huic vides: intelliges et de hoc et de aliis iudicium meum et horum par atque unum fuisse. 6. Quis nostrum adfuit Vargunteio? Nemo, ne hic quidem Hortensius, praesertim qui illum solus antea de ambitu defendisset. Non enim iam se ullo officio cum illo coniunctum arbitrabatur, quum ille tanto scelere commisso omnium officiorum societatem diremisset. Quis nostrum Serv. Sullam, quis P., quis M. Laecam, quis C. Cornelium defendendum putavit? quis iis horum adfuit? Nemo. Quid ita? Quia in caeteris causis etiam nocentes viri boni, si necessarii sunt, deserendos esse non putant: in hoc crimine non solum levitatis culpa est, verum etiam quaedam contagio sceleris, si defendas eum, quem obstrictum esse patriae parricidio suspicere. 7. Quid? Autronio nonne sodales, non collegae sui, non veteres amici, quorum ille copia quondam abundarat, non hi omnes; qui sunt in re publica principes, defuerunt? immo etiam testimonio plerique laeserunt? Statuerant tantum illud esse maleficium quod non modo non occultari per se, sed etiam aperiri illustrarique deberet. III. Quam ob rem quid est quod mirere, si cum iisdem me in hac causa vides adesse, cum quibus in caeteris intelligis afuisse? Nisi vero me unum vis ferum praeter caeteros, me asperum, me inhumanum existi-

mari, me singulari immanitate et crudelitate praeditum. 8. Hanc mihi tu si propter meas res gestas imponis in omni vita mea, Torquate, personam, vehementer erras. Me natura misericordem, patria severum, crudelem nec natura nec patria esse voluit. Denique istam ipsam personam vehementem et acrem, quam mihi tum tempus et res publica imposuit, iam voluntas et natura ipsa detraxit. Illa enim ad breve tempus severitatem postulavit: haec in omni vita misericordiam lenitatemque desiderat.

5. 9. Qua re nihil est quod ex tanto comitatu virorum amplissimorum me unum abstrahas: simplex officium atque una bonorum est omnium causa: nihil est quod admirare posthac, si in ea parte, in qua hos animum adverteris, me videbis. Nulla est enim in re publica mea causa propria: tempus agendi fuit magis mihi proprium quam caeteris, doloris vero et timoris et periculi fuit illa causa communis: neque enim ego tunc princeps ad salutem esse potuissem, si alii comites esse noluissem. Qua re necesse est, quod mihi consuli praecipuum fuit praeter alios, id iam privato cum caeteris esse commune. Neque ego hoc partiendae invidiae, sed communicandae laudis causa loquor: oneris mei partem nemini impertio, gloriae bonis omnibus.
6. 10. In Autronium testimonium dixisti, inquit: Sullam defendis. Hoc totum eius modi est, iudices, ut, si ego sum inconstans ac levis, nec testimonio fidem tribui convenerit nec defensioni auctoritatem: sin est in me ratio rei publicae, religio privati officii, studium retinendae voluntatis bonorum, nihil minus accusator debet dicere quam a me defendi Sullam, testimonio laesum esse Autronium. Videor enim iam non solum studium ad defendendas causas, verum etiam opinionis aliquid et auctoritatis adferre: qua ego et moderate utar, iudices, et omnino non uterer, si ille me non coëgisset.

IV. 11. Duae coniurationes abs te, Torquate, constituentur, una, quae Lepido et Volcatio consulibus, patre tuo consule designato, facta esse dicitur, altera, quae me consule: harum in utraque Sullam dicis fuisse. Patris tui, fortissimi viri atque optimi consulis, scis me consiliis non interfuisse: scis me, quum mihi summus tecum usus esset tamen illorum expertem temporum et sermonum fuisse:

credo, quod nondum penitus in re publica versabar, quod nondum ad propositum mihi finem honoris perveneram, quod me ambitio et forensis labor ab omni illa cogitatione abstrahabat. 12. Quis ergo intererat vestris consiliis? Omnes hi, quos vides huic adesse, et in primis Q. Hortensius: qui quum propter honorem ac dignitatem atque animum eximium in rem publicam tum propter summam familiaritatem summumque amorem in patrem tuum quum communibus tum praecipuis patris tui periculis commovebatur. Ergo istius coniurationis crimen defensum ab eo est, qui interfuit, qui cognovit, qui particeps et consilii vestri fuit et timoris: cuius in hoc crimine propulsando quum esset copiosissima atque ornatissima oratio, tamen non minus auctoritatis inerat in ea quam facultatis. Illius igitur coniurationis, quae contra vos facta, delata ad vos, a vobis prolata esse dicitur, ego testis esse non potui: non modo animo nihil comperi, sed vix ad aures meas istius suspicionis fama pervenit. 13. Qui vobis in consilio fuerunt, qui vobiscum illa cognorunt, quibus ipsis periculum tum conflare putabatur, qui Autronio non adfuerunt, qui in illum testimonia gravia dixerunt, hunc defendunt, huic adsunt, in huius periculo declarant se non crimine coniurationis, ne adessent caeteris, sed hominum maleficio deterritos esse. Mei consulatus autem tempus et crimen maximae coniurationis a me defendetur. Atque haec inter nos partitio non est fortuito, iudices, nec temere facta, sed quum videremus eorum criminum nos patronos adhiberi, quorum testes esse possemus, uterque nostrum id sibi suscipiendum putavit, de quo aliquid scire ipse atque existimare potuisset. V. 14. Et quoniam de criminibus superioris coniurationis Hortensium diligenter audistis, de hac coniuratione, quae me consule facta est, hoc primum attendite.

Multa, quum essem consul, de summis rei publicae periculis audivi, multa quaesivi, multa cognovi: nullus umquam de Sulla nuncius ad me, nullum indicium, nullae litterae pervenerunt, nulla suspicio. Multum haec vox fortasse valere deberet eius hominis, qui consul insidias rei publicae consilio investigasset, veritate aperuisset, magnitudine animi vindicasset, quum is se nihil audisse de P. Sulla, nihil suspica-

tum esse diceret. Sed ego nondum utor hac voce ad hunc defendendum: ad purgandum me potius utar, ut mirari Torquatus desinat me, qui Autronio non adfuerim, Suliam defendere. 15. Quae enim fuit Autronii causa? quae Sullae est? Ille ambitus iudicium tollere ac disturbare primum conflato voluit gladiatorum ac fugitivorum tumultu, deinde, id quod vidimus omnes, lapidatione atque concursu: Sulla, si sibi suus pudor ac dignitas non prodesset, nullum auxilium requisivit. Ille damnatus ita se gerebat non solum consiliis et sermonibus, verum etiam aspectu atque vultu, ut inimicus esse amplissimis ordinibus, infestus bonis omnibus, hostis patriae videretur: hic se ita fractum illa calamitate atque afflictum putavit, ut nihil sibi ex pristina dignitate superesse arbitraretur, nisi quod modestia retinisset. 16. Hac vero in coniuratione quid tam coniunctum quam ille cum Catilina, cum Lentulo? quae tanta societas ullis inter se rerum optimarum, quanta ei cum illis sceleris, libidinis, audaciae? quod flagitium Lentulus non cum Autronio concepit? quod sine eodem illo Catilina facinus admisit? quum interim Sulla cum eisdem illis non modo noctem solitudinemque non quaereret, sed ne mediocri quidem sermone et congressu coniungeretur. 17. Illum Allobroges, maximarum rerum verissimi indices, illum multorum litterae ac nuncii coarguerunt: Sullam interea nemo insimulavit, nemo nominavit. Postremo, eiecto sive emisso iam ex urbe Catilina, ille arma misit, cornua, tubas, fasces, signa legionis: ille relictus intus, expectatus foris, Lentuli poena compressus convertit se aliquando ad timorem, numquam ad sanitatem: hic contra ita quievit, ut eo tempore omni Neapoli fuerit, ubi neque homines fuisse putantur huius adfines suspicionis et locus est ipse non tam ad inflammandos calamitosorum animos quam ad consolandos accommodatus. VI. Propter hanc igitur tantam dissimilitudinem hominum atque causarum dissimilem me in utroque praebui. 18. Veniebat enim ad me et saepe veniebat Autronius, multis cum lacrimis, supplex, ut se defenderem, et se meum condiscipulum in pueritia, familiarem in adolescentia, collegam in quaestura commemorabat fuisse: multa mea in se, non nulla etiam sua in me proferebat officia. Qui-

bus ego rebus, iudices, ita flectebar animo atque frangebar, ut iam ex memoria quas mihi ipsi fecerat insidias deponerem, ut iam immissum esse ab eo C. Cornelium, qui me in meis aedibus, in conspectu uxoris ac liberorum meorum trucidaret, obliviscerer. Quae si de uno me cogitasset, qua molitia sum animi ac lenitate, numquam mehercule illius lacrimis ac precibus restitsem: 19. sed quum mihi patriae, quum vestrorum periculorum, quum huius urbis, quum illorum delubrorum atque templorum, quum puerorum infantium, quum matronarum ac virginum veniebat in mentem, et quum illae infestae ac funestae faces universumque totius urbis incendium, quum tela, quum caedes, quum civium cruor, quum cinis patriae versari ante oculos atque animum memoria refricare coeperat, tum denique ei resistebam, neque solum illi hosti ac parricidae, sed his etiam propinquis illius, Marcellis, patri et filio, quorum alter apud me parentis gravitatem, alter filii suavitatem obtinebat: neque me arbitrabar sine summo scelere posse, quod maleficium in aliis vindicassem, idem in illorum socio, quum scirem, defendere. 20. Atque idem ego neque P. Sullam supplicem ferre neque eosdem Marcellos pro huius periculis lacrimantes aspicere neque huius M. Messallae, hominis necessarii, preces sustinere potui: neque enim est causa adversata naturae, nec homo nec res misericordiae meae repugnavit. Nusquam nomen, nusquam vestigium fuerat: nullum crimen, nullum indicium, nulla suspicio. Suscepi causam, Torquate, suscepi, et fecilibenter ut me, quem boni constantem, ut spero, semper existimassent, eundem ne improbi quidem crudelem dicerent.

VII. 21. Hic ait se ille, iudices, regnum meum ferre non posse. Quod tandem, Torquate, regnum? Consulatus, credo, mei: in quo ego imperavi nihil et contra patribus conscriptis et bonis omnibus parui: quo in magistratu non institutum est videlicet a me regnum, sed repressum. An tum in tanto imperio tantaque potestate non dicis me fuisse regem, nunc privatum regnare dicis? quo tandem nomine? Quod in quos testimonia dixisti, inquit, damnati sunt: quem defendis sperat se absolutum iri. Hic tibi ego de testimoniis meis hoc respondeo si falsum dixerim, te in eosdem dixisse: sin verum, non esse

hoc regnare, quum verum iuratus dicas, probare. De huius spectantum dico, nullas a me opes P. Sullam, nullam potentiam, nihil denique praeter fidem defensionis exspectare. 22. Nisi tu, inquit, causam recepisses, numquam mihi restitisset, sed indicta causa profugisset. Si iam tibi hoc concedam, Q. Hortensium, tanta gravitate hominem, si, hos tales viros non suo stare iudicio, sed meo: si hoc tibi dem, quod credi non potest, nisi ego huic adessem, hos adfuturos non fuisse, uter tandem rex est, isne, cui innocentes homines non resistunt, an is, qui calamitosos non deserit? At hic etiam, id quod minime tibi necesse fuit, facetus esse voluisti, quum Tarquinium et Numam et me tertium peregrinum regem esse dixisti. Mitto iam de rege quaerere: illud quaero, peregrinum cur me esse dixeris. Nam si ita sum, non tam est admirandum regem me esse, quoniam, ut tu ais, etiam peregrini reges Romae fuerunt, quam consulem Romae fuisse peregrinum. 23. Hoc dico, inquit, te esse ex municipio. Fateor, et addo etiam ex eo municipio, unde iterum iam salus huic urbi imperioque missa est. Sed scire ex te pervelim quam ob rem qui ex municipiis veniant peregrini tibi esse videantur. Nemo istuc M. illi Catoni seni, quum plurimos haberet inimicos, nemo Ti. Coruncanio, nemo M'. Curio, nemo huic ipsi nostro C. Mario, quum ei multi inviderent, obiecit umquam. Equidem vehementer laetor eum esse me, in quem tu, quum cuperes, nullam contumeliam iacere potueris, quae non ad maximam partem civium conveniret. VIII. Sed tamen te a me pro magnis causis nostrae necessitudinis monendum esse etiam atque etiam puto. Non possunt omnes esse patricii: si verum quaeris, ne curant quidem: nec se aequales tui propter istam causam abs te anteiri putant. 24. Ac si tibi nos peregrini videmur, quorum iam nomen et honos inveteravit et urbi huic et hominum famae ac sermonibus, quam tibi illos competitores tuos peregrinos videri necesse erit, qui iam ex tota Italia delecti tecum de honore ac de omni dignitate contendunt: quorum tu cave quemquam peregrinum appelles, ne peregrinorum suffragiis obruare. Qui si attulerint nervos et industriam, mihi crede, excutient tibi istam verborum iactationem et te ex somno saepe excitabunt nec pa-

tientur se abs te, nisi virtute vincentur, honore superari. 25. At si, iudices, caeteris patriciis me et vos peregrinos videri oporteret, a Torquato tamen hoc vitium sileretur. Est enim ipse materno genere municipalis, honestissimi ac nobilissimi generis, sed tamen Asculani. Aut igitur doceat Picentes solos non esse peregrinos aut gaudeat suo generi me meum non antepone. Qua re neque tu me peregrinum posthac dixeris, ne gravius refutare, neque regem, ne deridere. Nisi forte regium tibi videtur ita vivere, ut non modo homini nemini, sed ne cupiditati quidem ulli servias, contemnere omnes libidines, non auri, non argenti, non caeterarum rerum indigere, in senatu sentire libere, populi magis utilitati consulere quam voluntati: nemini cedere, multis obsistere. Si hoc putas esse regium, me regem esse confiteor: sin te potentia mea, si dominatio, si denique aliquod dictum adrogans aut superbum movet, quin tu id potius profers quam verbi invidiam contumeliamque maledicti?

IX. 26. Ego, tantis a me beneficiis in re publica positis, si nullum aliud mihi praemium ab senatu populoque Romano nisi honestum ocium postularem, quis non concederet? Sibi haberent honores, sibi imperia, sibi provincias, sibi triumphos, sibi alia praeclarae laudis insignia: mihi liceret eius urbis, quam conservassem, conspectu tranquillo animo et quieto frui. Quid? si hoc non postulo: si ille labor meus pristinus, si sollicitudo, si officia, si operae, si vigiliae deserviunt amicis, praesto sunt omnibus: si neque amici in foro requirunt studium meum neque res publica in curia: si me non modo non rerum gestarum vacatio, sed neque honoris neque aetatis excusatio vindicat a labore: si voluntas mea, si industria, si domus, si animus, si aures patent omnibus: si mihi ne ad ea quidem, quae pro salute omnium gessi, recordanda et cogitanda quidquam relinquitur temporis, tamen hoc regnum appellabitur, cuius vicarius qui velit esse inveniri nemo potest? Longe abest a me regni suspicio: 27. sin quaeris qui sint Romae regnum occupare conati, ut ne replicas annalium memoriam, ex domesticis imaginibus invenies. Res enim gestae, credo, meae me nimis extulerunt ac mihi nescio quos spiritus attulerunt. Quibus de rebus

tam claris, tam immortalibus, iudices, hoc possum dicere, me, qui ex summis periculis eripuerim urbem hanc et vitam omnium civium, satis adeptum fore, si ex hoc tanto in omnes mortales beneficio nullum in me periculum redundarit. 28. Etenim in qua civitate res tantas gesserim memini: in qua urbe verser intelligo. Plenum forum est eorum hominum, quos ego a vestris cervicibus depuli, iudices, a meis non removi. Nisi vero paucos fuisse arbitramini qui conari aut sperare possent se tantum imperium posse delere. Horum ego faces eripere de manibus et gladios extorquere potui, sicuti feci, voluntates vero consceleratas ac nefarias nec sanare potui nec tollere. Qua re non sum nescius quanto periculo vivam in tanta multitudine improborum, quum mihi uni cum omnibus improbis aeternum videam bellum susceptum esse. X. 29. Quod si illis meis praesidiis forte invides et si ea tibi regia videntur, quod omnes boni omnium generum atque ordinum suam salutem cum mea coniungunt, consolare te, quod omnium mentes improborum mihi uni maxime sunt infensae et adversae: qui me non modo solum idcirco oderunt, quod eorum conatus impios et furorem conscleratum repressi, sed eo etiam magis, quod nihil iam se simile me vivo conari posse arbitrantur. 30. At vero quid ego mirer, si quid ab improbis de me improbe dicitur, quum L. Torquatus, primum iis fundamentis ipse adolescentiae iactis, ea spe proposita amplissimae dignitatis, deinde L. Torquati, fortissimi consulis, constantissimi senatoris, semper optimi civis, filius, interdum efferatur immoderatione verborum? qui quum suppressa voce de scelere P. Lentuli, de audacia coniuratorum omnium dixisset, tantum modo ut vos, qui ea probatis, exaudire possetis, de supplicio [P. Lentuli], de carcere magna et queribunda voce dicebat. 31. In quo primum illud erat absurdum, quod, quum ea, quae leviter dixerat, vobis probare volebat, eos autem, qui circum iudicium stabant, audire nolebat, non intelligebat ea, quae clare diceret, ita illos audituros, quibus se venditabat, ut vos quoque audiretis, qui id non probabatis: deinde alterum iam oratoris vitium non videre quid quaeque causa postulet. Nihil est enim tam alienum ab eo, qui alterum-coniurationis

accuset, quam videri coniuratorum poenam mortemque lugere. Quod quum is tribunus plebis facit, qui unus videtur ex illis ad lugendos coniuratos relictus, nemini mirum est: difficile est enim tacere, quum doleas: te, si quid facis eius modi, non modo talem adolescentem, sed in ea causa, in qua te vindicem coniurationis velis esse, vehementer admiror.

32. Sed reprehendo tamen illud maxime, quod isto ingenio et prudentia praeditus causam rei publicae non tenes, qui arbitrere plebi Romanae res eas non probari, quas me consule omnes boni pro salute communi gesserunt. XI. Ecquem tu horum, qui adsunt, quibus te contra ipsorum voluntatem venditabas, aut tam sceleratum statuis fuisse, ut haec omnia perire voluerit, aut tam miserum, ut et se perire cuperet et nihil haberet quod salvum esse vellet? An vero clarissimum virum generis vestri ac nominis nemo reprehendit, qui filium suum vita privavit, ut in caeteros firmaret imperium: tu rem publicam reprehendis, quae domesticos hostes, ne ab iis ipsa necaretur, necavit?

33. Itaque attende, Torquate, quam ego defugiam auctoritatem consulatus mei. Maxima voce, ut omnes exaudire possint, dico semperque dicam: adeste omnes animis, qui adestis [corporibus], quorum ego frequentia magno opere laetor: erigite mentes auresque vestras et me de invidiosis rebus, ut ille putat, dicentem attendite! Ego consul, quum exercitus perditorum civium clandestino scelere conflatus crudelissimum et luctuosissimum exitium patriae comparasset, quum ad occasum interitumque rei publicae Catilina in castris, in his autem templis ac tectis dux Lentulus esset constitutus, meis consiliis, meis laboribus, mei capitis periculis, sine tumultu, sine delectu, sine armis, sine exercitu, quinque hominibus comprehensis atque confessis incensione urbem, internicione cives, vastitate Italiam, interitu rem publicam liberavi: ego vitam omnium civium, statum orbis terrae, urbem hanc denique, sedem omnium nostrum, arcem regum ac nationum exterarum, lumen gentium, domicilium imperii quinque hominum amentium ac perditorum poena redemi.

34. An me existimasti haec iniuratum in iudicio non esse dicturum, quae iuratus in maxima contione dixissem? XII. Atque etiam illud addam, ne qui

forte incipiat improbus subito te amare, Torquate, et aliquid sperare de te, atque, ut iidem omnes exaudiant, clarissima voce dicam: Harum omnium rerum, quas ego in consulatu pro salute rei publicae suscepi atque gessi, L. ille Torquatus, quum esset meus contubernalis in consulatu, atque etiam in praetura fuisset, auctor, adiutor, particeps exstitit, quum princeps, quum auctor, quum signifer esset iuventutis: parens eius, homo amantissimus patriae, maximi animi, summi consilii, singularis constantiae, quum esset aeger, tamen omnibus rebus illis interfuit: numquam est a me digressus: studio, consilio, auctoritate unus adiuvit plurimum, quum infirmitatem corporis virtute animi superaret. 35. Videsne ut eripiam te ex improborum subita gratia et reconciliem bonis omnibus? qui te et diligunt et retinent retinebuntque semper. nec, si forte a me desciveris, idcirco te a se et a re publica et a tua dignitate deficere patientur. Sed iam redeo ad causam, atque hoc vos, iudices, testor: mihi de memet ipso tam multa dicendi necessitas quaedam imposita est ab illo. Nam si Torquatus Sullam solum accusasset, ego quoque hoc tempore nihil aliud agerem nisi eum, qui accusatus esset, defenderem, sed quum ille tota oratione illa in me esset in- vectus, et quum, ut initio dixi, defensionem meam spoliare auctoritate voluisset, etiam si meus dolor respondere non cogeret, tamen ipsa causa hanc a me orationem flagitavisset.

XIII. 36. Ab Allobrogibus nominatum Sullam esse dicis. Quis negat? Sed lege indicium et vide quem ad modum nominatus sit. L. Cassium dixerunt commemorasse cum caeteris Autronium secum facere. Quaero num Sullam dixerit Cassius? Nusquam. Sese aiunt quaesisse de Cassio quid Sulla sentiret. Videte diligentiam Gallorum: qui vitam hominum naturamque non nossent ac tantum audivissent eos pari calamitate esse, quaesiverunt essentne eadem voluntate! Quid tum Cassius? Si respondisset idem sentire et secum facere Sullam, tamen mihi non videretur in hunc id criminose esse debere. Quid ita? Quia qui barbaros homines ad bellum impelleret, non debebat minuere illorum suspicionem et purgare eos, de quibus illi aliquid suspicari viderentur. 37. Non respondit tamen una facere Sullam. Etenim

esset absurdum, quum caeteros sua sponte nominasset, mentionem facere Sullae nullam nisi admonitum et interrogatum: nisi forte veri simile est P. Sullae nomen in memoria Cassio non fuisse. Si nobilitas hominis, si adflicta fortuna, si reliquiae pristinae dignitatis non tam illustres fuissent, tamen Autronii commemoratio memoriam Sullae rettulisset: etiam, ut arbitror, quum auctoritates principum coniurationis ad incitandos animos Allobrogum colligeret Cassius, et quum sciret exteris nationes maxime nobilitate moveri, non prius Autronium quam Sullam nominavisset. 38. Iam vero illud minime probari potest, Gallos Autronio nominato putasse propter calamitatis similitudinem sibi aliquid de Sulla esse quaerendum, Cassio, si hic esset in eodem scelere, ne quum appellasset quidem Autronium, huius in mentem venire potuisse. Sed tamen quid respondit de Sulla Cassius? Se nescire certum. Non purgat, inquit. Dixi antea: ne si argueret quidem tum denique, quum esset interrogatus, id mihi criminis videretur. 39. Sed ego in quaestionibus et indiciis non hoc quaerendum arbitror, num purgetur aliquis, sed num arguatur. Etenim quum se negat scire Cassius, utrum sublevat Sullam an satis probat se nescire? — Sublevat apud Gallos. — Quid ita? ne indicent? Quid? si periculum esse putasset, ne illi umquam indicarent, de se ipso confessus esset? — Nescit videlicet. — Credo celatum esse Cassium de Sulla uno: nam de caeteris certe sciebat: etenim domi eius pleraque conflata esse constabat. Qui negare noluit esse in eo numero Sullam, quo plus spei Gallis daret, dicere autem falsum non ausus est, nescire dixit. Atque hoc perspicuum est, quum is, qui de omnibus scierit, de Sulla se scire negarit, eandem esse vim negationis huius, quam si extra coniurationem hunc esse se scire dixisset. Nam cuius scientiam de omnibus constat fuisse, eius ignotatio de aliquo purgatio debet videri. Sed iam non quaero purgetne Cassius Sullam: illud mihi tantum satis est, contra Sullam nihil esse in indicio.

XIV. 40. Exclusus hac criminatione Torquatus rursus in me irruit, me accusat: ait me aliter ac dictum sit in tabulas publicas rettulisse. O di immortales! — vobis enim

tribuo, quae vestra sunt: nec vero possum tantum meo ingenio dare, ut tot res, tantas, tam varias, tam repentinas in illa turbulentissima tempestate rei publicae mea sponte dispexerim —, vos profecto animum meum tum conservandae patriae cupiditate incendistis: vos me ab omnibus caeteris cogitationibus ad unam salutem rei publicae convertistis: vos denique in tantis tenebris erroris et inscientiae clarissimum lumen menti meae praetulistis. 41. Vidi ego hoc, iudices, nisi recenti memoria senatus auctoritatem huius indicii monumentis publicis testatus essem, fore ut aliquando non Torquatus neque Torquati quispiam similis — nam id me multum fefellit —, sed ut aliquis patrimonii naufragus, inimicus ocii, bonorum hostis, aliter indicata haec esse diceret, quo facilius vento aliquo in optimum quemque excitato posset in malis rei publicae portum aliquem suorum malorum invenire. Itaque introductis in senatum indicibus constitui senatores, qui omnia indicum dicta, interrogata, responsa perscriberent. 42. At quos viros! non solum summa virtute et fide, cuius generis erat in senatu facultas maxima, sed etiam quos sciebam memoria, scientia, celeritate scribendi facillime quae dicerentur persequi posse: C. Cosconium, qui tum erat praetor, M. Messallam, qui tum praeturam petebat, P. Nigidium, App. Claudium. Credo esse neminem qui his hominibus ad vere referendum aut fidem putet aut ingenium defuisse.

XV. Quid deinde? quid feci? quum scirem ita esse indicium relatum in tabulas publicas, ut illae tabulae privata tamen custodia more maiorum continerentur, non occultavi, non continui domi, sed statim describi ab omnibus librariis, dividi passim et pervulgari atque edi populo Romano imperavi. Divisi toti Italiae, emisi in omnes provincias, eius indicii, ex quo oblata salus esset omnibus, expertem esse neminem volui. 43. Itaque dico locum in orbe terrarum esse nullum, quo in loco populi Romani nomen sit, quin eodem perscriptum hoc indicium pervenerit. In quo ego tam subito et exiguo et turbido tempore multa divinitus, ita ut dixi, non mea sponte providi: primum, ne qui posset tantum aut de rei publicae aut de alicuius periculo meminisse quantum

vellet: deinde ne cui liceret umquam reprehendere illud indicium aut temere creditum criminari: postremo ne quid iam a me, ne quid ex meis commentariis quaereretur, ne aut oblivio mea aut memoria nimia videretur, ne denique aut negligentia turpis aut diligentia crudelis putaretur. 44. Sed tamen abs te, Torquate, quaero, quum indicatus tuus esset inimicus, et esset eius rei frequens senatus et recens memoria testis, tibi, meo familiari et contubernali, prius etiam edituri indicium fuerint scribae mei, si voluisses, quam in codicem retulissent, quum videres aliter referri, cur tacuisti, passus es? non mecum aut cum familiari meo questus es? aut quoniam tam facile inveheris in amicos, iracundius aut vehementius expostulasti? Tu, quum tua vox numquam sit audita, quum indicio lecto, descripto, divulgato quieveris, tacueris, repente tantam rem ementiare et in eum locum te deducas, ut ante, quam me commutati indicii coargueris, te summae negligentiae tuo iudicio convictum esse fateare?

XVI. 45. Mihi cuiusquam salus tanti fuisset, ut meam negligerem? per me ego veritatem patefactam contaminarem aliquo mendacio? quemquam ego denique iuvarem, a quo etiam crudeles insidias rei publicae factas, et me potissimum consule, putarem? Quod si iam essem oblitus severitatis et constantiae meae, tamne amens eram, ut, quum litterae posteritatis causa repertae sint, quae subsidio oblivioni esse possent, ego recentem putarem memoriam cuncti senatus commentario meo posse superari? 46. Fero ego te, Torquate, iam dudum, fero, et non numquam animum incitatum ad ulciscendam orationem tuam revoco ipse et reflecto: permitto aliquid iracundiae tuae, do adolescentiae, cedo amicitiae, tribuo parenti. Sed nisi tibi aliquem modum tute constitueris, coges oblitum me nostrae amicitiae habere rationem meae dignitatis. Nemo umquam me tenuissima suspicione perstrixit, quem non perverterim ac perfregerim. Sed mihi hoc credas velim: non iis libentissime soleo respondere, quos mihi videor facillime posse superare. 47. Tu, quoniam minime ignoras consuetudinem dicendi meam, noli hac lenitate novam abuti meam, noli aculeos orationis meae, qui reconditi sunt, excussos arbitrari, noli id putare omnino a

me esse amissum, si quid est tibi remissum atque concessum. Quum illae valent apud me excusationes iniuriae tuae, iratus animus tuus, aetas, amicitia nostra, tum nondum statuo te virium satis habere, ut ego tecum luctari et congregari debeam. Quod si esses usu atque aetate robustior, essem idem qui soleo, quum sum laccessitus: nunc tecum sic agam, tulisse ut potius iniuriam quam rettulisse gratiam videar.

XVII. 48. Neque vero quid mihi irascere intelligere possum. Si, quod eum defendo, quem tu accusas, cur tibi ego non succenseo, qui accusas eum, quem ego defendo? Inimicum ego, inquis, accuso meum. Et amicum ego defendo meum. Non debes tu quemquam in coniurationis quaestione defendere. Immo nemo magis eum, de quo nihil est umquam suspicatus, quam is, qui de aliis multa cogitavit. Cur dixisti testimonium in alios? Quia coactus. Cur damnati sunt? Quia creditum est. Regnum est dicere in quem velis ac defendere quem velis. Immo servitus est non dicere in quem velis ac non defendere quem velis. Ac si considerare coeperis, utrum magis mihi hoc necesse fuerit facere an istud tibi, intelliges honestius te inimicitiarum modum statuere potuisse quam me humanitatis.

49. An vero quum honos agebatur familiae vestrae amplissimus, hoc est consulatus parentis tui, sapientissimus vir familiarissimis suis succensuit pater tuus, quum Sullam et defenderent et laudarent? Intelligebat hanc nobis a maioribus esse traditam disciplinam, ut nullius amicitia ad pericula propulsanda impediremur. Et erat huic iudicio longe dissimilis illa contentio: tum, adflicto P. Sulla, consulatus vobis pariebatur, sicuti partus est: honoris erat certamen: ereptum repetere vos clamitabatis, ut victi in campo in foro vinceretis: tum qui contra vos pro huius salute pugnabant, amicissimi vestri, quibus non irascebamini, consulatum vobis eripiebant, honori vestro repugnabant, et tamen id inviolata vestra amicitia, integro officio, vetere exemplo atque instituto optimi cuiusque faciebant.

XVIII. 50. Ego vero quibus ornamentis adversor tuis? aut cui dignitati vestrae repugno? Quid est quod iam ab hoc expetas? Honos ad patrem, insignia honoris ad te delata sunt. Tu ornatus exuviis huius venis ad eum lacerandum.

quem interemisti: ego iacentem et spoliatum defendo et protego. Atque hic tu et reprehendis me, quia defendam, et irasceris. Ego autem non modo tibi non irascor, sed ne reprehendo quidem factum tuum. Te enim existimo tibi statuisse quid faciendum putares et satis idoneum officii tui iudicem esse potuisse.

51. At accusat C. Cornelii filius et id aequae valere debet ac si pater indicaret. O patrem Cornelium sapientem! qui, quod praemii solet esse in indicio, reliquerit, quod turpitudinis in confessione, id per accusationem filii susceperit. Sed quid est tandem, quod indicat per istum puerum Cornelius? Si vetera mihi ignota, cum Hortensio communicata, respondit Hortensius: sin, ut ais, illum conatum Autronii et Catilinae, quum in campo consularibus comitiis, quae a me habita sunt, caedem facere voluerunt: Autronium tum in campo vidimus, sed quid dixi vidisse nos? ego vidi: vos enim tum, iudices, nihil laborabatis neque suspicabamini, ego tectus praesidio firmo amicorum Catilinae tum et Autronii copias et conatum repressi. 52. Num quis est igitur qui tum dicat in campum aspirasse Sullam? Atqui si tum se cum Catilina societate sceleris coniunxerat, cur ab eo discedebat? cur cum Autronio non erat? cur in pari causa non paria signa criminis reperiuntur? Sed quoniam Cornelius ipse etiam nunc de indicando dubitat, ut dicitis, informat adhuc adumbratum indicium filii, quid tandem de illa nocte dicit, quum inter falcarios ad M. Laecam nocte ea, quae consecuta est posterum diem Nonas Novembres me consule, Catilinae denunciatione convenit? quae nox omnium temporum coniurationis acerrima fuit atque acerbissima. Tum Catilinae dies exeundi, tum caeteris manendi condicio, tum descriptio totam per urbem caedis atque incendiorum constituta est: tum tuus pater, Corneli, id quod tandem aliquando confitetur, illam sibi officiosam provinciam depoposcit, ut cum prima luce consulem salutatum veniret, intrmissus meo more et iure amicitiae me in meo lecto trucidaret. XIX. 53. Hoc tempore, quum arderet acerrime coniuratio, quum Catilina egrederetur ad exercitum, Lentulus in urbe relinqueretur, Cassius incendiis, Cethegus caedi praeponeretur, Autronio

ut occuparet Etruriam praescriberetur, quum omnia ordinarentur, instruerentur, pararentur, ubi fuit Sulla, Corneli? num Romae? immo longe afuit: num in iis regionibus, quae se Catilina inferebat? multo etiam longius: num in agro Camerti, Piceno, Gallico, quas in oras maxime quasi morbus quidam illius furoris pervaserat? nihil vero minus. Fuit enim, ut iam ante dixi, Neapoli: fuit in ea parte Italiae, quae maxime ista suspicione caruit. 54. Quid ergo indicat aut quid adfert aut ipse Cornelius aut vos, qui haec ab illo mandata defertis? Gladiatores emptos esse Fausti simulatione ad caedem ac tumultum. Ita prorsus: interpositi sunt gladiatores, quos testamento patris videmus deberi. — Adrepta est familia, quae si esset praetermissa, posset alia familia Fausti munus praebere. — Utinam quidem haec ipsa non modo iniquorum invidiae, sed aequorum expectationi satis facere posset! — *Properatum* vehementer est, quum longe tempus muneris abesset. — Quasi vero tempus dandi muneris non valde appropinquaret. — Nec opinante Fausto, quum is neque sciret neque vellet, familia est comparata. — 55. At litterae sunt Fausti, per quas ille precibus a P. Sulla petit ut emat gladiatores et ut hos ipsos emat, neque solum ad Sullam missae, sed ad L. Caesarem, Q. Pompeium, C. Memmium, quorum de sententia tota res gesta est. — At praefuit familiae. — Iam si in paranda familia nulla suspicio est, quis praefuerit nihil ad rem pertinet. — Sed tamen munere servili obtulit se ad ferramenta prospicienda. — Praefuit vero numquam, eaque res omni tempore per Balbum, Fausti libertum, administrata est.

XX. 56. At enim Sittius est ab hoc in ulteriorem Hispaniam missus, ut eam provinciam perturbaret. Primum Sittius, iudices, L. Iulio C. Figulo consulibus profectus est aliquanto ante furorem Catilinae et suspicionem huius coniurationis: deinde est profectus non tum primum, sed quum in iisdem locis aliquanto ante eadem de causa aliquot annos fuisset: ac profectus est non modo ob causam, sed etiam ob necessariam causam, magna ratione cum Mauritaniae rege contracta. Tum autem, illo profecto, Sulla procurante eius rem et gerente, plurimis et pulcherrimis P. Sittii praediis venditis aes alienum eiusdem dissolutum est, ut, quae causa

caeteros ad facinus impulit, cupiditas retinendae possessionis, ea Sittio non fuerit, praediis deminutis. 57. Iam vero illud quam incredibile, quam absurdum, qui Romae caedem facere, qui hanc urbem inflammare vellet, eum familiarissimum suum dimittere ab se et amandare in ultimâs terras! utrum quo facilius Romae ea, quae conabatur, efficeret, si in Hispania turbatum esset? At haec ipsa per se sine ulla coniunctione agebantur. An in tantis rebus, tam novis consiliis, tam periculosis, tam turbulentis hominem amantissimum sui, familiarissimum, coniunctissimum officii, consuetudine, usu, dimittendum esse arbitrabatur? Veri simile non est, ut, quem in secundis rebus, quem in ocio semper secum habuisset, hunc in adversis et in eo tumultu, quem ipse comparabat, ab se dimitteret. 58. Ipse autem Sittius — non enim mihi deserenda est causa amici veteris atque hospitis — is homo est aut ea familia ac disciplina, ut hoc credi possit, eum bellum populo Romano facere voluisse? ut, cuius pater, quum caeteri deficerent finitimi ac vicini, singulari exstiterit in rem publicam nostram officio et fide, is sibi nefarium bellum contra patriam suscipiendum putaret? cuius aes alienum videmus, iudices, non libidine, sed negotii gerendi studio esse contractum: qui ita Romae debuit, ut in provinciis et in regnis ei maximae pecuniae deberentur, quas quum peteret, non commisit ut sui procuratores quidquam oneris absente se sustinerent: venire omnes suas possessiones et patrimonio se ornatissimo spoliari maluit quam ullam moram cuiquam fieri creditorum suorum. 59. A quo quidem genere, iudices, ego numquam timui, quum in illa rei publicae tempestate versarer. Illud erat hominum genus horribile et pertimescendum, qui tanto amore suas possessiones amplexi tenebant, ut ab iis membra citius divelli ac distrahi posse diceres. Sittius numquam sibi cognationem cum praediis esse existimavit suis. Itaque se non modo ex suspitione tanti sceleris, verum etiam ex omni hominum sermone non armis, sed patrimonio suo vindicavit.

XXI. 60. Iam vero quod obiecit, Pompeianos esse a Sulla impulsos, ut ad istam coniurationem atque ad hoc nefarium facinus accederent, id cuius modi sibi intelligere non possum.

An tibi Pompeiani coniurasse videntur? quis hoc dixit umquam? aut quae fuit istius rei vel minima suspicio? Diiunxit, inquit, eos a colonis, ut hoc discidio ac dissensione facta oppidum in sua potestate posset per Pompeianos habere. Primum omnis Pompeianorum colonorumque dissensio delata ad patronos est, quum iam inveterasset ac multos annos esset agitata: deinde ita a patronis res cognita est, ut nulla in re a caeterorum sententiis Sulla dissenserit: postremo coloni ipsi sic intelligunt, non Pompeianos a Sulla magis quam sese esse defensos. 61. Atque hoc, iudices, ex hac frequentia colonorum, honestissimorum hominum, intelligere potestis, qui adsunt, laborant: hunc patronum, defensorem, custodem illius coloniae si in omni fortuna atque in omni honore incolumem habere non potuerunt, in hoc tamen casu, in quo adflictus iacet, per vos iuari conservarique cupiunt. Adsunt pari studio Pompeiani, qui ab istis etiam in crimen vocantur: qui ita de ambulatione ac de suffragiis suis cum colonis dissenserunt, ut idem de communi salute sentirent. 62. Ac ne haec quidem P. Sullae mihi videtur silentio praetereunda esse virtus, quod, quum ab hoc illa colonia deducta sit, et quum commoda colonorum a fortunis Pompeianorum rei publicae fortuna diiunxerit, ita carus utrisque est atque iucundus, ut non alteros demovisse, sed utrosque constituisse videatur.

XXII. At enim et gladiatores et omnis ista vis rogationis Caeciliae causa comparabatur. Atque in hoc loco in L. Caecilium, pudentissimum atque ornatissimum virum, vehementer invectus est: cuius ego de virtute et constantia, iudices, tantum dico, talem hunc in ista rogatione, quam promulgarat non de tollenda, sed de levanda calamitate fratris sui, fuisse, ut consulere voluerit fratri, cum re publica pugnare noluerit: promulgarit impulsus amore fraterno, destiterit fratris auctoritate deductus. 63. Atque in ea re per L. Caecilium Sulla accusatur, in qua re est uterque laudandus: primum Caecilium, qui si id promulgavit, in quo res iudicatas videbatur voluisse rescindere, ut restitueretur Sulla, recte reprehendis: status enim rei publicae maxime iudicatis rebus continetur: neque ego tantum fraterno amori dandum

arbitror, ut quisquam, dum saluti suorum consulat, communem relinquat. Nihil de iudicio ferebat, sed poenam ambitus eam referebat, quae fuerat nuper, superioribus legibus constituta. Itaque hac rogatione non iudicium sententia, sed legis vitium corrigebatur. Nemo iudicium reprehendit, quum de poena queritur, sed legem. Damnatio est enim iudicium, quae manebat: poena legis, quae levabatur. 64. Noli igitur animos eorum ordinum, qui praesunt iudiciis summa cum gravitate et dignitate, alienare a causa. Nemo labefactare iudicium est conatus, nihil est eius modi promulgatum: semper Caecilius in calamitate fratris sui iudicium potestatem perpetuandam, legis acerbitatem mitigandam putavit.

XXIII. Sed quid ego de hoc plura disputem? Dicerem fortasse et facile et libenter dicerem, si paullo etiam longius, quam finis cotidiani officii postulat, L. Caecilium pietas et fraternus amor propulisset: implorarem sensus vestros: unius cuiusque indulgentiam in suos testarer, peterem errato veniam L. Caecilii ex intimis vestris cogitationibus atque ex humanitate communi. 65. Lex dies fuit proposita paucos: ferri coepta numquam, deposita est in senatu. Kalendis Ianuariis quum in Capitolium nos senatum convocassemus, nihil est actum prius, et id mandatu Sullae Q. Metellus praetor se loqui dixit, Sullam illam rogationem de se nolle ferri. Ex illo tempore L. Caecilius multa e re publica egit: agrariae legi, quae tota a me reprehensa et abiecta est, se intercessorem fore professus est, improbis largitionibus restitit, senatus auctoritatem numquam impedivit, ita se gessit in tribunatu, ut onere deposito domestici officii nihil postea nisi de rei publicae commodis cogitarit. 66. Atque in ipsa rogatione ne per vim quid ageretur, quis tum nostrum Sullam aut Caecilium verebatur? nonne omnis ille terror, omnis seditionis timor atque opinio ex Autronii improbitate pendebat? Eius voces, eius minae ferebantur: eius aspectus, concursatio, stipatio, greges hominum perditorum metum nobis seditionesque adferebant. Itaque P. Sulla hoc importunissimo quum honoris tum etiam calamitatis socio atque comite et secundas fortunas amittere coactus est et in adversis sine ullo remedio atque adlevamento permanere.

XXIV. 67. Hic tu epistolam meam saepe recitas, quam ego ad Cn. Pompeium de meis rebus gestis et de summa re publica misi, et ex ea crimen aliquod in P. Sullam quaeris, et, si furorem incredibilem biennio ante conceptum erupisse in meo consulatu scripsi, me hoc demonstrasse dicis, Sullam in illa fuisse superiore coniuratione. Scilicet ego is sum qui existimem Cn. Pisonem et Catilinam et Vargunteium et Autronium nihil scelerate, nihil audacter ipsos per sese sine P. Sulla facere potuisse. 68. De quo etiam si quis dubitasset antea, num, id quod tu arguis, cogitasset, interfecto patre tuo consule descendere Kalendis Ianuariis cum lictoribus, sustulisti hanc suspicionem, quum dixisti hunc, ut Catilinam consulem efficeret, contra patrem tuum operas et manum comparasse. Quod si tibi ego confitear, tū mihi concedas necesse est, hunc, quum Catilinae suffragaretur, nihil de suo consulatu, quem iudicio amiserat, per vim recuperando cogitavisse: neque enim istorum facinorum tantorum, tam atrocium crimen, iudices, P. Sullae persona suscipit.

69. Iam enim faciam, criminibus omnibus fere dissolutis, contra atque in caeteris causis fieri solet, ut nunc denique de vita hominis ac de moribus dicam. Etenim de principio studuit animus occurrere magnitudini criminis, satis facere expectationi hominum, de me aliquid ipso, qui accusatus eram, dicere: nunc iam revocandi estis eo, quo vos ipsa causa, etiam tacente me, cogit animos mentesque convertere. XXV. Omnibus in rebus, iudices, quae graviores maioresque sunt, quid quisque voluerit, cogitarit, admiserit non ex crimine, sed ex moribus eius, qui arguitur, est ponderandum. Neque enim potest quisquam nostrum subito fingi neque cuiusquam repente vita mutari aut natura converti. 70. Circumspicite paullisper mentibus vestris, ut alia mitamus, hosce ipsos homines, qui huic adfines sceleri fuerunt. Catilina contra rem publicam coniuravit. Cuius aures unquam haec respuerunt conatum esse audacter hominem a pueritia non solum intemperantia et scelere, sed etiam consuetudine et studio in omni flagitio, stupro, caede versatum? Quis eum contra patriam pugnantem perisse miratur, quem semper omnes ad civile latrocinium natum putaverunt? Quis

Lentuli societates cum indicibus, quis insaniam libidinum, quis perversam atque impiam religionem recordatur, qui illum aut nefarie cogitasse aut stulte sperasse miretur? Quis de C. Cethego atque eius in Hispaniam profectio ac de vulnere Q. Metelli Pii cogitat cui non ad illius poenam carcer aedificatus esse videatur? Omitto caeteros, ne sit infinitum: 71. tantum a vobis peto, ut taciti de omnibus, quos coniurasse cognitum est, cogitetis: intelligetis unum quemque eorum prius a sua vita quam a vestra suspicione esse damnatum. Ipsum illum Autronium, quoniam eius nomen finitimum maxime est huius periculo et crimini, non sua vita ac natura convincit? Semper audax, petulans, libidinosus: quem in stuprorum defensionibus non solum verbis uti improbissimis solitum esse scimus, verum etiam pugnis et calcibus: quem exturbare homines e possessionibus, caedem facere vicinorum, spoliare fana sociorum, vi [conatum] et armis disturbare iudicia, in bonis rebus omnes contemnere, in malis pugnare contra bonos, non rei publicae cedere, non fortunae ipsi succumbere. Huius si causa non manifestissimis rebus teneretur, tamen eum mores ipsius ac vita convincerent.

XXVI. 72. Agedum, conferte nunc cum illis vitam P. Sullae, vobis populoque Romano notissimam, iudices, et eam ante oculos vestros proponite. Ecquod est huius factum aut commissum non dicam audacius, sed quod cuiquam paullo minus consideratum videatur? Factum quaero? Verbum ecquod umquam ex ore huius excidit, in quo quisquam posset offendi? At vero in illa gravi L. Sullae turbulentaque victoria quis P. Sulla mitior, quis misericordior inventus est? Quam multorum hic vitam est a L. Sulla deprecatus! quam multi sunt summi homines et ornatissimi et nostri et equestris ordinis, quorum pro salute se hic Sullae obligavit! Quos ego nominarem: neque enim ipsi nolunt et huic animo gratissimo adsunt: sed quia maius est beneficium, quam posse debet civis civi dare, ideo a vobis peto, ut quod potuit tempori tribuatis, quod fecit ipsi. 73. Quid reliquam constantiam vitae commemorem? dignitatem, liberalitatem, moderationem in privatis rebus, splendorem in publicis? quae ita deformata sunt a fortuna, ut tamen a natura inchoata

compareant. Quae domus, quae celebratio cotidiana! quae familiarium dignitas! quae studia amicorum! quae ex quoque ordine multitudo! Haec diu multumque et multo labore quaesita una eripuit hora. Accepit P. Sulla, iudices, vehemens vulnus et mortiferum, verum tamen eius modi quod videretur huius vita et natura accipere potuisse. Honestatis enim et dignitatis habuisse nimis magnam iudicatus est cupiditatem: quam si nemo alius habuit in consulatu petendo, cupidior iudicatus est hic fuisse quam caeteri: sin etiam in aliis non nullis fuit iste consulatus amor, fortuna in hoc fuit fortasse gravior quam in caeteris. 74. Postea vero quis P. Sullam nisi maerentem, demissum afflictumque vidit? quis umquam est suspicatus hunc magis odio quam pudore hominum aspectum lucemque vitare? Qui quum multa haberet invitamenta urbis et fori propter summa studia amicorum quae tamen ei sola in malis restiterunt, a fuit ab oculis vestris, et, quum lege retineretur, ipse se exsilio paene mulctavit XXVII. In hoc vos pudore, iudices, et in hac vita tanto sceleris locum fuisse creditis? Aspiciate ipsum, contuemini os, conferte crimen cum vita: vitam ab initio usque ad hoc tempus explicatam cum crimine recognoscite. 75. Mitto rem publicam, quae fuit semper Sullae carissima: hosne amicos, tales viros, tam cupidos sui, per quos res eius secundae quondam erant ornatae, nunc sublevantur adversae, crudelissime perire voluit, ut cum Lentulo et Catilina et Cethego foedissimam vitam ac miserrimam turpissima morte proposita degeret? Non, inquam, cadit in hos mores, non in hunc pudorem, non in hanc vitam, non in hunc hominem ista suspicio. Nova quaedam illa immanitas exorta est: incredibilis fuit ac singularis furor: ex multis ab adolescentia collectis perditorum hominum vitiis repente ista tanta importunitas inauditi sceleris exarsit. 76. Nolite, iudices, arbitrari hominum illum impetum et conatum fuisse: neque enim ulla gens tam barbara aut tam immanis umquam fuit in qua non modo tot, sed unus tam crudelis hostis patriae sit inventus: beluae quaedam illae ex portentis immanes ac ferae, forma hominum indutae, exstiterunt. Perspicite etiam atque etiam, iudices: nihil enim est quod in hac causa dici possit vehementius: penitus

introspicite Catilinae, Autronii, Cethegi, Lentuli caeterorumque mentes: quas vos in his libidines, quae flagitia, quas turpitudines, quantas audacias, quam incredibiles furores, quas notas facinorum, quae indicia parricidiorum, quantos acervos scelerum reperietis! Ex magnis et diuturnis et iam desperatis rei publicae morbis ista repente vis erupit, ut ea confecta et eiecta convalescere aliquando et sanari civitas posset: neque enim est quisquam qui arbitretur illis inclusis in re publica pestibus diutius haec stare potuisse. Itaque eos non ad perficiendum scelus, sed ad luendas rei publicae poenas Furiae quaedam incitaverunt. XXVIII. 77. In hunc igitur gregem vos nunc P. Sullam, iudices, ex his, qui cum hoc vivunt aut vixerunt, honestissimorum hominum gregibus reiicietis? ex hoc amicorum numero, ex hac familiarium dignitate in impiorum partem atque in parricidarum sedem ac numerum transferetis? Ubi erit igitur illud firmissimum praesidium pudoris? quo in loco nobis vita ante acta proderit? quod ad tempus existimationis partae fructus reservabitur, si non extremo discrimine ac dimicatione fortunae deserviet, si non aderit, si nihil adiuvabit?

78. Quaestiones nobis servorum accusator ac tormenta minitatur: in quibus quamquam nihil periculi suspicamur, tamen illa tormenta gubernat dolor, moderatur natura cuiusque quum animi tum corporis, regit quaesitor, flectit libido corrumpit spes, infirmat metus, ut in tot rerum angustiis nihil veritati loci relinquatur. Vita P. Sullae torqueatur: ex ea quaeratur num quae occultetur libido, num quod lateat facinus, num quae crudelitas, num quae audacia. Nihil erroris erit in causa nec obscuritatis, iudices, si a vobis vitae perpetuae vox, ea quae verissima et gravissima debet esse, audietur. 79. Nullum in hac causa testem timemus: nihil quemquam scire, nihil vidisse, nihil audisse arbitramur. Sed tamen, si nihil vos P. Sullae fortuna movet, iudices, vestra moveat. Vestra enim, qui cum summa elegantia atque integritate vixistis, hoc maxime interest, non ex libidine aut similtate aut levitate testium causas honestorum hominum ponderari, sed in magnis disquisitionibus repentinisque periculis vitam unius eiusque esse testem. Quam vos, iudices,

nolite armis suis spoliatae atque nudatae obicere invidiae, dedere suspicioni. Munite communem arcem bonorum, obstruite perfugia improborum: valeat ad poenam et ad salutem plurimum, quam solam videtis ipsam ex sua natura facillime perspicui, subito flecti fingique non posse.

XXIX. 80. Quid vero? haec auctoritas — semper enim de ea dicendum est, quamquam a me timide modiceque dicetur —, quid, inquam, haec auctoritas nostra, qui a caeteris coniurationis causis abstinuimus, P. Sullam defendimus, nihil hunc tandem iuvabit? Grave est hoc dictum fortasse, iudices grave, si appetimus aliquid: si quum caeteri de nobis silent, non etiam nosmet ipsi tacemus, grave: sed, si laedimur, si accusamur, si in invidiam vocamur, profecto conceditis, iudices, ut nobis libertatem retinere liceat, si minus liceat dignitatem. 81. Accusati sunt uno nomine consulares, ut iam videatur honoris amplissimi nomen plus invidiae quam dignitatis adferre. Adfuerunt, inquit, Catilinae illumque laudarunt. Nulla tum patebat, nulla erat cognita coniuratio: defendebant amicum, aderant supplici, vitae eius turpitudinem in summis eius periculis non insequabantur. Quin etiam parens tuus, Torquate, consul reo de pecuniis repetundis Catilinae fuit advocatus, improbo homini, at supplici, fortasse audaci, at aliquando amico. Cui quum adfuit post delatam ad eum primam illam coniurationem, indicavit se audisse aliquid, non credidisse. — At idem non adfuit alio in iudicio, quum adessent caeteri. — Si postea cognorat ipse aliquid, quod in consulatu ignorasset, ignoscendum est iis, qui postea nihil audierunt: sin illa res prima valuit, num inveterata quam recens debuit esse gravior? Sed si tuus parens etiam in ipsa suspitione periculi sui, tamen humanitate adductus ad vocationem hominis improbissimi sella curuli atque ornamentis et suis et consulatus honestavit, quid est quam ob rem consulares, qui Catilinae adfuerunt, reprehendantur? — 82. At iidem iis, qui ante hunc causam de coniuratione dixerunt, non adfuerunt. — Tanto scelere astrictis hominibus statuerunt nihil a se adiumenti, nihil opis, nihil auxilii ferri oportere. Atque ut de eorum constantia atque animo in rem publicam dicam, quorum tacita gravitas et fides de uno quoque loquitur

neque cuiusquam ornamenta orationis desiderat, potest dicere quisquam umquam meliores, fortiores, constantiores consulares fuisse quam iis temporibus et periculis, quibus paene oppressa est res publica? Quis non de communi salute apertissime, quis non fortissime, quis non constantissime sensit? Neque ego praecipue de consularibus disputo: nam haec et hominum ornatissimorum, qui praetores fuerunt, et universi senatus communis est laus, ut constet post hominum memoriam numquam in illo ordine plus virtutis, plus amoris in rem publicam, plus gravitatis fuisse: sed quia sunt descripti consulares, de his tantum mihi dicendum putavi, quod satis esset, ad testandam omnium memoriam, neminem esse ex illo honoris gradu qui non omni studio, virtute, auctoritate incubuerit ad rem publicam conservandam. XXX. 83. Sed quid? ego, qui Catilinam non laudavi, qui reo Catilinae consul non adfui, qui testimonium de coniuratione dixi in alios, adeone vobis alienus a sanitate, adeo oblitus constantiae meae, adeo immemor rerum a me gestarum esse videor, ut, quum consul bellum gesserim cum coniuratis, nunc eorum ducem servare cupiam, et in animum inducam, cuius nuper ferrum rettulerim flammamque restinxerim, eiusdem nunc causam vitamque defendere? Si medijs fidijs, iudices, non me ipsa res publica, meis laboribus et periculis conservata, ad gravitatem animi et constantiam sua dignitate revocaret, tamen hoc natura est insitum, ut, quem timueris, quicum de vita fortunisque contenderis, cuius ex insidiis evaseris, hunc semper oderis. Sed quum agatur honos meus amplissimus, gloria rerum gestarum singularis, quum quotiens quisquam est in hoc scelere convictus, totiens renovetur memoria per me inventae salutis, ego sim tam demens, ego committam, ut ea, quae pro salute omnium gessi, casu magis et felicitate a me quam virtute et consilio gesta esse videantur? 84. Quid ergo? hoc tibi sumis, dicet fortasse quispiam, ut, quia tu defendis, innocens iudicetur? Ego vero, iudices, non modo mihi nihil adsumo in quo quispiam repugnet, sed etiam, si quid ab omnibus conceditur, id reddo ac remitto. Non in ea re publica versor, non iis temporibus meum caput obtuli pro patria periculis omnibus, non aut ita sunt extincti quos vici

aut ita grati quos servavi, ut ego mihi plus appetere coner quam quantum omnes inimici invidique patiantur. 85. Grave esse videtur eum, qui investigarit coniurationem, qui patefecerit, qui oppresserit, cui senatus singularibus verbis gratias egerit, cui uni togato supplicationem decreverit, dicere in iudicio: Non defenderem, si coniurasset. Non dico id, quod grave est: dico illud, quod in his causis coniurationis non auctoritati adsumam, sed pudori meo: Ego ille coniurationis investigator atque ultor certe non defenderem Sullam, si coniurasse arbitrarer. Ego, iudices, de tantis omnium periculis quum quaererem omnia, multa audirem, crederem non omnia, c. verem omnia, dico hoc, quod initio dixi, nullius indicio, nullius nuncio, nullius suspicione, nullius litteris de P. Sullæ rem ullam ad me esse delatam. XXXI. 86. Quam ob rem vos, di patrii ac penates, qui huic urbi atque huic rei publicae praesidetis, qui hoc imperium, qui hanc libertatem, qui populum Romanum, qui haec tecta atque templa me consule vestro numine auxilioque servastis, testor integro me animo ac libero P. Sullae causam defendere: nullum a me sciente facinus occultari, nullum scelus susceptum contra salutem omnium defendi ac tegi. Nihil de hoc consul comperi, nihil suspicatus sum, nihil audivi. 87. Itaque idem ego ille, qui vehemens in alios, qui inexorabilis in caeteros esse visus sum, persolvi patriae quod debui: reliqua iam a me meae perpetuae consuetudini naturaeque debentur: tam sum misericors, iudices, quam vos: tam mitis quam qui lenissimus. In quo vehemens fui vobiscum, nihil feci nisi coactus: rei publicae praecipitanti subveni: patriam demersam extuli: misericordia civium adducti tum fuimus tam vehementes quam necesse fuit. Salus esset amissa omnium una nocte, nisi esset severitas illa suscepta. Sed ut ad sceleratorum poenam amore rei publicae sum adductus, sic ad salutem innocentium voluntate deducor.

88. Nihil video esse in hoc P. Sulla, iudices, odio dignum, misericordia digna multa. Neque enim nunc propulsandae calamitatis suae causa supplex ad vos, iudices, confugit, sed ne qua generi ac nomini suo nota nefariae turpitudinis inuratur. Nam ipse quidem, si erit vestro iudicio

liberatus, quae habet ornamenta, quae solacia reliqua vitae quibus laetari et perfrui possit? Domus erit, credo, exornata: aperientur maiorum imagines: ipse ornatum ac vestitum pristinum recuperabit. Omnia, iudices, haec amissa sunt: omnia generis, nominis, honoris insignia atque ornamenta unius iudicii calamitate occiderunt. Sed ne exstinctor patriae, ne proditor, ne hostis appelletur, ne hanc labem tanti sceleris in familia relinquat, id laborat, id metuit, ne denique hic miser coniurati et conscelerati et proditoris filius nominetur: huic puero, qui est ei vita sua multo carior, metuit, cui honoris integros fructus non sit traditurus, ne aeternam memoriam dedecoris relinquat. 89. Hic vos orat, iudices, parvus, ut se aliquando si non integra fortuna, at ut afflicta, patri suo gratulari sinatis: huic misero notiora sunt itinera iudiciorum et fori quam campi et disciplinarum. Non iam de vita P. Sullae, iudices, sed de sepultura contenditur: vita erepta est superiore iudicio: nunc ne corpus eiiciatur laboramus. Quid enim est huic reliqui quod eum in hac vita teneat, aut quid est quam ob rem haec cuiquam vita videatur? XXXII. Nuper is homo fuit in civitate P. Sulla, ut nemo ei se neque honore neque gratia neque fortunis anteferet, nunc spoliatus omni dignitate, quae erepta sunt, non repetit: quod fortuna in malis reliqui fecit, ut cum parente, cum liberis, cum fratre, cum his necessariis lugere suam calamitatem liceat, id sibi ne eripiatis, vos, iudices, obtestatur. 90. Te ipsum iam, Torquate, expletum huius miseriis esse par erat: etsi nihil aliud Sullae nisi consulatum abstulissetis, tamen eo contentos vos esse oportebat: honoris enim contentio vos ad causam, non inimicitiae deduxerunt. Sed quum huic omnia cum honore detracta sint, quum in hac fortuna miserrima ac luctuosissima destitutus sit, quid est quod expetas amplius? Lucisne hanc usuram eripere vis, plenam lacrimarum atque maeroris, in qua cum maximo cruciatu ac dolore retinetur? Libenter reddiderit ademptam ignominiam foedissimi criminis. An vero inimicum ut expellas? cuius ex miseriis, si esses crudelissimus, videndo fructum maiorem caperes quam audiendo. 91. O miserum et infelicem illum diem, quo consul omnibus centuriis P. Sulla renunciatus est! o falsam spem!

o volucrem fortunam! o caecam cupiditatem! o praeposteram gratulationem! quam cito illa omnia ex laetitia et voluptate ad luctum et lacrimas reciderunt, ut, qui paullo ante consul designatus fuisset, repente nullum vestigium retineret pristinae dignitatis! Quid enim erat mali quod huic, spoliato fama, honore, fortunis, deesse videretur? aut cui novae calamitati locus ullus relictus esset? Urget eadem fortuna quae coepit: repperit novum maerorem: non patitur hominem calamitosum uno malo afflictum uno in luctu perire.

XXXIII. 92. Sed iam impediior egomet, iudices, dolore animi, ne de huius miseria plura dicam. Vestrae sunt iam partes, iudices: in vestra mansuetudine atque humanitate causam totam repono. Vos reiectione interposita, nihil suspicantibus nobis, repentini in nos iudices consedistis, ab accusatoribus delecti ad spem acerbitatis, a fortuna nobis ad praesidium innocentiae constituti. Ut ego quid de me populus Romanus existimaret, quia severus in improbos fueram, laboravi et quae prima innocentis mihi defensio est oblata suscepi, sic vos severitatem iudiciorum, quae per hos menses in homines audacissimos facta sunt, lenitate ac misericordia mitigate. 93. Hoc quum a vobis impetrare causa ipsa debet, tum est vestri animi atque virtutis declarare non esse eos vos, ad quos potissimum interposita reiectione devenire convenerit. In quo ego vos, iudices, quantum meus in vos amor postulat, tantum hortor, ut communi studio, quoniam in re publica coniuncti sumus, mansuetudine et misericordia nostra falsam a nobis crudelitatis famam repellamus.

M. TULLII CICERONIS
PRO A. LICINIO ARCHIA POETA ORATIO.

ARGUMENTUM VETERIS ENARRATORIS AB A. MAIO
EDITUM ET SUPPLETUM.

A. Licinius Archias se studiis poëticis dedit et adprime, ut videbatur, excelluit in hoc genere litterarum. Amicitia igitur etiam viris illustribus familiariter copulatus est, ut ipse M. Tullius in orationis huius narratione confirmat. Interim satis longo intervallo quum esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus et quum ex ea provincia cum eodem L. Lucullo regrederetur, Heracleam venit, quae tunc erat civitas foederata, et ascriptus est in ordinem Heracliensium civis. Tunc Silanus et Carbo coss. legem tulerunt, ut omnes, qui essent ex foederatis populis, civitatem Romanam consequerentur, si modo illo tempore, quo lex lata esset, domicilium in Italia haberent et intra diem sexagesimum professi apud praetorem fuissent. Quae quum Licinio Archiae ad obtinendum ius civitatis Romanae argumenta deessent, quoniam neque tabulis Heracliensium probare poterat ascriptum se in ordinem civium — quippe tabularium civitatis illius exarserat bello sociali —, nec bona sua in censum detulerat, reus factus est lege Papia, quae lata fuerat ad eos coërcendos, qui temere et illicite civitatem Romanam usurpassent. Fit ergo status coniecturalis, an ascriptus sit in ordinem Heracliensium et an fecerit omnia, quae is facere debuerit, qui esset e numero foederatorum. Et deficitur quidem multis probationibus, testimonio tamen Heracliensium et vel maxime, quibus tota occupatur oratio, poëticae facultatis et doctrinae iucundissimae gratia nititur. Est etiam omissa coniectura disceptatio per ipsam qualitatem personae, ut civis Romanus debeat adoptari, etiam si in praeteritum non sit ascitus. [Caeterum idem enarrator ad c. 2. §. 3. adnotat Q. Ciceronem fratrem M. Tullii oratoris illum fuisse praetorem, apud quem haec habita oratio sit, conf. etiam Ciceronis *epist. ad Q. fratrem* lib. III. ep. 6. §. 9., videturque A. Licinius Archias absolutus esse.]

I. 1. Si quid est in me ingenii, iudices, quod sentio quam sit exiguum, aut si qua exercitatio dicendi, in qua me

non infitior mediocriter esse versatum, aut si huiusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor aetatis meae tempus abhorruisse, earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo iure debet. Nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium praeteriti temporis et pueritiae memoriam recordari ultimam, inde usque repetens hunc video mihi principem et ad suscipiendam et ad ingrediendam rationem horum studiorum exstitisse. Quod si haec vox, huius hortatu praeceptisque conformata non nullis aliquando saluti fuit, a quo id accepimus quo caeteris opitulari et alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis, et opem et salutem ferre debemus. 2. Ac ne quis a nobis hoc ita dici forte miretur, quod alia quaedam in hoc facultas sit ingenii neque haec dicendi ratio aut disciplina, ne nos quidem huic uni studio penitus umquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum et quasi cognatione quadam inter se continentur. II. 3. Sed ne cui vestrum mirum esse videatur me in quaestione legitima et in iudicio publico, quum res agatur apud praetorem populi Romani, lectissimum virum, et apud severissimos iudices, tanto conventu hominum ac frequentia, hoc uti genere dicendi quod non modo a consuetudine iudiciorum, verum etiam a forensi sermone abhorreat, quaeso a vobis, ut in hac causa mihi detis hanc veniam, accommodatam huic reo, vobis, quem ad modum spero, non molestam, ut me pro summo poëta atque eruditissimo homine dicentem, hoc concursu hominum litteratissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique praetore exercente iudicium patiamini de studiis humanitatis ac litterarum paullo loqui liberius et in eius modi persona, quae propter ocium ac studium minime in iudiciiis periculisque tractata est, uti prope novo quodam et inusitato genere dicendi. 4. Quod si mihi a vobis tribui concedique sentiam, perficiam profecto ut hunc A. Licinium non modo non segregandum, quum sit civis, a numero civium, verum etiam si non esset, putetis asciscendum fuisse.

III. Nam ut primum ex pueris excessit Archias atque ab iis artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit, primum Antiochiae — nam ibi natus est loco nobili —, celebri quondam urbe et copiosa atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis adfluente, celeriter antecellere omnibus ingenii gloria contigit. Post in caeteris Asiae partibus cunctaeque Graeciae sic eius adventus celebrabantur, ut famam ingenii exspectatio hominis, exspectationem ipsius adventus admiratioque superaret. 5. Erat Italia tunc plena Graecarum artium ac disciplinarum studiaque haec et in Latio vehementius tum colebantur quam nunc iisdem in oppidis et hic Romae propter tranquillitatem rei publicae non negligebantur. Itaque hunc et Tarentini et Rhegini et Neapolitani civitate caeterisque praemiis donarunt et omnes, qui aliquid de ingeniis poterant iudicare, cognitione atque hospitio dignum existimarunt. Hac tanta celebritate famae quum esset iam absentibus notus, Romam venit Mario consule et Catulo. Nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter quum res gestas tum etiam studium atque aures adhibere posset. Statim Luculli, quum praetextatus etiam tum Archias esset, eum in domum suam receperunt. Est signum hoc non solum ingenii ac litterarum, verum etiam naturae atque virtutis, ut domus, quae huius adolescentiae prima fuit, eadem esset familiarissima senectuti. 6. Erat temporibus illis iucundus Metello illi Numidico et eius Pio filio, audiebatur a M. Aemilio, vivebat cum Q. Catulo et patre et filio, a L. Crasso colebatur, Lucullos vero et Drusum et Octavios et Catonem et totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine quum teneret, adiciebatur summo honore, quod eum non solum colebant qui aliquid percipere atque audire studebant, verum etiam si qui forte simulabant. IV. Interim satis longo intervallo, quum esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus et quum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracliam: quae quum esset civitas aequissimo iure ac foedere, ascribi se in eam civitatem voluit, idque, quum ipse per se dignus

putaretur, tum auctoritate et gratia Luculli ab Heracliensibus impetravit. 7. Data est civitas Silvani lege et Carbonis, SI QUI FOEDERATIS CIVITATIBUS ASCRIPTI FUISSENT: SI TUM, QUUM LEX FEREBATUR, IN ITALIA DOMICILIUM HABUISSENT ET SI SEXAGINTA DIEBUS APUD PRAETOREM ESSENT PROFESSI. Quum hic domicilium Romae multos iam annos haberet, professus est apud praetorem Q. Metellum familiarissimum suum. 8. Si nihil aliud nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico amplius, causa dicta est. Quid enim horum infirmari, Grati, potest? Heracliaene esse tum ascriptum negabis? Adest vir summa auctoritate et religione et fide, L. Lucullus, qui se non opinari, sed scire, non audivisse, sed vidisse, non interfuisse, sed egisse dicit. Adsunt Heraclienses legati, nobilissimi homines: huius iudicii causa cum mandatis et cum publico testimonio venerunt: qui hunc ascriptum Heracliensem dicunt. Hic tu tabulas desideras Heracliensium publicas: quas Italico bello incenso tabulario interisse scimus omnes. Est ridiculum ad ea, quae habemus, nihil dicere, quaerere quae habere non possumus, et de hominum memoria tacere, litterarum memoriam flagitare, et, quum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii ius iurandum fidemque, ea, quae depravari nullo modo possunt, repudiare, tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. 9. An domicilium Romae non habuit is, qui tot annis ante civitatem datam sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romae collocavit? An non est professus? Immo vero iis tabulis professus, quae solae ex illa professione collegioque praetorum obtinent publicarum tabularum auctoritatem. V. Nam quum Appii tabulae negligentius adservatae dicerentur, Gabinii, quamdiu incolumis fuit, levitas, post damnationem calamitas omnem tabularum fidem resignasset, Metellus, homo sanctissimus modestissimusque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum praetorem et ad iudices venerit et unius nominis litura se commotum esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomine A. Licinii videtis. 10. Quae quum ita sint, quid est quod de eius civitate dubitetis, praesertim quum aliis quoque in civitatibus fuerit ascriptus? Etenim

quum mediocribus multis et aut nulla aut humili aliqua arte praeditis gratuito civitatem in Graecia homines impertiebant, Rheginos credo aut Locrenses aut Neapolitanos aut Tarentinos, quod scaenicis artificibus largiri solebant, id huic summa ingenii praedito gloria noluisse! Quid? quum caeteri non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irrepserunt, hic, qui ne utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper se Heracliensem esse voluit, reiicietur? 11. Census nostros requiris scilicet. Est enim obscurum proximis censoribus hunc cum clarissimo imperatore L. Lucullo apud exercitum fuisse, superioribus cum eodem quaestore fuisse in Asia, primis Iulio et Crasso nullam populi partem esse censam. Sed quoniam census non ius civitatis confirmat ac tantum modo indicat eum, qui sit census, se iam tum gessisse pro cive, iis temporibus, quem tu criminari ne ipsius quidem iudicio in civium Romanorum iure esse versatum, et testamentum saepe fecit nostris legibus et adiit hereditates civium Romanorum et in beneficiis ad aerarium delatus est a L. Lucullo pro consule. VI. Quaere argumenta, si qua potes: numquam enim hic neque suo neque amicorum iudicio revincetur.

12. Quaeres a nobis, Grati, cur tanto opere hoc homine delectemur. Quia suppeditat nobis ubi et animus ex hoc forensi strepitu reficiatur et aures convicio defessae conquiescant. An tu existimas aut suppetere nobis posse quod cotidie dicamus in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrina excolamus, aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrina eadem relaxemus? Ego vero fateor me his studiis esse deditum: caeteros pudeat, si qui se ita litteris abdiderunt, ut nihil possint ex his neque ad communem adferre fructum neque in aspectum lucemque proferre: me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, iudices, ut a nullius umquam me tempore aut commodo aut ocium meum abstraxerit aut voluptas avocarit aut denique somnus retardarit? 13. Qua re quis tandem me reprehendat aut quis mihi iure succenseat, si, quantum caeteris ad suas res obeundas,

quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates et ad ipsam requiem animi et corporis conceditur temporum, quantum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique alveolo, quantum pilae, tantum mihi egomet ad haec studia recolenda sumpsero? Atque hoc adeo mihi concedendum est magis, quod ex his studiis haec quoque crêscit oratio et facultas, quae quantacumque est in me, numquam amicorum periculis defuit. Quae si cui levior videtur, illa quidem certe, quae summa sunt, ex quo fonte hauriam sentio. 14. Nam nisi multorum praeceptis multisque litteris mihi ab adolescentia suasissem nihil esse in vita magno opere expetendum nisi laudem atque honestatem, in ea autem persequenda omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exsilii parvi esse ducenda, numquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes atque in hos profligatorum hominum cotidianos impetus obiecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenae sapientium voces, plena exemplorum vetustas: quae iacerent in tenebris omnia, nisi litterarum lumen accederet. Quam multas nobis imagines non solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum fortissimorum virorum expressas scriptores et Graeci et Latini reliquerunt! quas ego mihi semper in administranda re publica proponens animum et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam.

VII. 15. Quaeret quispiam: quid? illi ipsi summi viri, quorum virtutes litteris proditae sunt, istane doctrina, quam tu effers laudibus, eruditi fuerunt? Difficile est hoc de omnibus confirmare, sed tamen est certum quid respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse et sine doctrina naturae ipsius habitu prope divino per se ipsos et moderatos et graves exstitisse fateor: etiam illud adiungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego contendo, quum ad naturam eximiam atque illustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclarum ac singulari solere existere. 16. Ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum ho-

minem Africanum, ex hoc C. Laelium, L. Furium, moderatissimos homines et continentissimos, ex hoc fortissimum virum et illis temporibus doctissimum, Catonem illum senem: qui profecto si nihil ad percipiendam colendamque virtutem litteris adiuventur, numquam se ad earum studium contulissent. Quod si non hic tantus fructus ostenderetur et si ex his studiis delectatio sola peteretur, tamen, ut opinor, hanc animi adversionem humanissimam ac liberalissimam iudicaretis. Nam caeterae neque temporum sunt neque aetatum omnium neque locorum: haec studia adolescentiam agunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solacium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

17. Quod si ipsi haec neque attingere neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam quum in aliis videremus. VIII. Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui quum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem ac venustatem videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus celeritatemque ingeniorum negligemus? 18. Quotiens ego hunc Archiam vidi, iudices, — utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis —, quotiens ego hunc vidi, quum litteram scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de iis ipsis rebus, quae tum agerentur, dicere ex tempore! quotiens revocatum eandem rem dicere commutatis verbis atque sententiis! Quae vero accurate cogitateque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent. Hunc ego non diligam, non admirer, non omni ratione defendendum putem? Atqui sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, caeterarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte constare: poëtam natura ipsa valere et mentis viribus excitari et quasi divino quodam spiritu inflari. Qua re suo iure noster ille Ennius sanctos appellat poëtas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse vi-

deantur. 19. Sit igitur, iudices, sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poëtae nomen, quod nulla umquam barbaria violavit. Saxa et solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes cantu flectuntur atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poëtarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnaei vero suum esse confirmant, itaque etiam delubrum eius in oppido dedicaverunt: permulti alii praeterea pugnant inter se atque contendunt. IX. Ergo illi alienum, quia poëta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum et qui voluntate et legibus noster est, repudiamus? praesertim quum omne olim studium atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam laudemque celebrandam? Nam et Cimbricas res adolescens attigit et ipsi illi C. Mario, qui durior ad haec studia videbatur, iucundus fuit. 20. Neque enim quisquam est tam aversus a Misis: qui non mandari versibus aeternum suorum laborum facile praeconium patiat. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse aiunt, quum ex eo quaereretur, *quod acroama aut cuius vocem libentissime audiret, eius, a quo sua virtus optime praedicaretur.* Itaque ille Marius item eximie L. Plotium dilexit, cuius ingenio putabat ea, quae gesserat, posse celebrari. 21. Mithridaticum vero bellum, magnum atque difficile et in multa varietate terra marique versatum, totum ab hoc expressum est: qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum et clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen illustrent. Populus enim Romanus aperuit. Lucullo imperante Pontum et regiis quondam opibus et ipsa natura egregie vallatum: populi Romani exercitus eodem duce non maxima manu innumerabiles Armeniorum copias fudit: populi Romani laus est urbem amicissimam Cyzicenorū eiusdem consilio ex omni impetu regio atque totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque servatam: nostra semper feretur et praedicabitur L. Lucullo dimicante cum interfectis ducibus depressa hostium classis et incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis: nostra sunt tropaea, nostra monumenta, nostri triumphī. Quae quorum ingeniis efferun

tur, ab iis populi Romani fama celebratur. 22. Carus fuit Africano superiori noster Ennius, itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus ex marmore. At iis laudibus certe non solum ipse qui laudatur, sed etiam populi Romani nomen ornatur. In caelum huius proavus Cato tollitur: magnus honos populi Romani rebus adiungitur. Omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi omnium nostrum laude decorantur. X. Ergo illum, qui haec fecerat, Rudinum hominem, maiores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracliensem, multis civitatibus expectitum, in hac autem legibus constitutum, de nostra civitate eiiciemus?

23. Nam si quis minorem gloriae fructum putat ex Graecis versibus percipi quam ex Latinis, vehementer errat, propterea quod Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. Qua re si res eae, quas gessimus, orbis terrae regionibus definiuntur, cupere debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare, quod quum ipsis populis, de quorum rebus scribitur, haec ampla sunt, tum iis certe, qui de vita gloriae causa dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est et laborum. 24. Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille Alexander secum habuisse dicitur! Atque is tamen, quum in Sigeo ad Achillis tumulum astitisset: *O fortunate, inquit, adolescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris!* Et vere. Nam nisi Ilias illa exstisset, idem tumulus, qui corpus eius contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adaequavit, nonne Theophanem Mitylenseum, scriptorem rerum suarum, in contione militum civitate donavit, et nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites dulcedine quadam gloriae commoti, quasi participes eiusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? 25. Itaque, credo, si civis Romanus Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sulla quum Hispanos donaret et Gallos, credo hunc petentem repudiasset: quem nos in contione vidimus, quum ei

libellum malus poëta de populo subiecisset: quod epigramma in eum fecisset, tantummodo alternis versibus longiusculis, statim ex iis rebus, quas tunc vendebat, iussit ei praemium tribui sub ea condicione, ne quid postea scriberet. Qui sedulitatem mali poëtae duxerit aliquo tamen praemio dignam, huius ingenium et virtutem in scribendo et copiam non expectisset? 26. Quid? a Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se neque per Lucullos impetravisset? qui praesertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubae natis poëtis, pingue quiddam sonantibus atque peregrinum, tamen aures suas dederet. XI. Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest, sed prae nobis ferendum, trahimur omnes studio laudis et optimus quisque maxime gloria ducitur. Ipsi illi philosophi etiam in illis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo praedicationem nobilitatemque despiciunt, praedicari de se ac nominari volunt. 27. Decimus quidem Brutus, summus vir et imperator, Accii, amicissimi sui, carminibus templorum ac monumentorum aditus exornavit suorum. Iam vero ille, qui cum Aetolis Ennio comite bellavit, Fulvius, non dubitavit Martis manubias Musis consecrare. Qua re in qua urbe imperatores prope armati poëtarum nomen et Musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati iudices a Musarum honore et a poëtarum salute abhorrere.

28. Atque ut id libentius faciatis, iam me vobis, iudices, indicabo et de meo quodam amore gloriae nimis acri fortasse, verum tamen honesto vobis confitebor. Nam quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute huius urbis atque imperii et pro vita civium proque universa re publica gessimus, attingit hic versibus atque inchoavit: quibus auditis, quod mihi magna res et iucunda visa est, hunc ad perficiendum adornavi. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat praeter hanc laudis et gloriae: qua quidem detracta, iudices, quid est quod in hoc tam exiguo vitae curriculo et tam brevi tantis nos in laboribus exerceamus? 29. Certe si nihil animus praesentiret in po-

sterum et si quibus regionibus vitae spatium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus frangeret neque tot curis vigiliisque angeretur nec totiens de vita ipsa dimicaret. Nunc insidet quaedam in optimo quoque virtus, quae noctes et dies animum gloriae stimulis concitat atque admonet non cum vitae tempore esse dimetiendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adaequandam. XII. 30. An vero tam parvi animi videamur esse omnes, qui in re publica atque in his vitae periculis laboribusque versamur, ut, quum usque ad extremum spatium nullum tranquillum atque ociosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An statuas et imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiose multi summi homines reliquerunt, consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem nonne multo malle debemus, summis ingeniiis expressam et politam? Ego vero omnia, quae gerebam, iam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terrae memoriam sempiternam. Haec vero sive a meo sensu post mortem ab futura est sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam mei partem pertinebit, nunc quidem certe cogitatione quadam speque delector.

31. Qua re conservate, iudices, hominem pudore eo, quem amicorum videtis comprobari quum dignitate tum etiam venustate, ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniiis expetitur esse videatis, causa vero eius modi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quae cum ita sint, petimus a vobis, iudices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantis ingeniiis commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis aeternum se testimonium laudis daturum esse profiteretur estque ex eo numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti itaque dicti, sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestra levatus potius quam acerbitate violatus esse videat-

tur. 32. Quae de causa pro mea consuetudine breviter simpliciterque dixi, iudices, ea confido probata esse omnibus: quae non forensi neque iudiciali consuetudine et de hominis ingenio et communiter de ipsius studio locutus sum, ea, iudices, a vobis spero esse in bonam partem accepta, ab eo, qui iudicium exercet, certe scio.

Im Verlage von **B. G. Teubner** in **Leipzig** ist erschienen
und durch alle Buchhandlungen zu beziehen:

C. Crispi Salusti
Catilina et Iugurtha.

Aliorum suisque notis

illustravit

Rudolphus Dietsch.

Vol. I. Catilina.

Preis 1 Thlr.

Vol. II. Iugurtha.

Preis 1 Thlr. 15 Ngr.

Der unterzeichnete Verleger kann diese mit kritischen und erklärenden Anmerkungen reichlich ausgestattete Ausgabe des Salust nicht besser empfehlen, als durch einige Auszüge aus den einstimmig sehr günstigen Recensionen, welche die praktische Brauchbarkeit und den wissenschaftlichen Werth der Ausgabe ausser allen Zweifel setzen.

Die Heidelberger Jahrb. f. Litteratur (XXXVII. Jahrg. 4 Doppelh., Seite 632) äussern darüber:

„Dass die nicht unbedeutenden Arbeiten früherer Erklärer des Salust bei dieser Ausgabe, welche einen äusserst umfassenden Commentar in Noten unter dem Text liefert und wirklich keinen zum Verständniss und zur vollen Auffassung des Sinnes nur einigermaassen nöthigen Punkt unerörtert gelassen hat, nicht unbeachtet blieben, war zu erwarten; übrigens trägt diese Arbeit in allen ihren Theilen ein durchaus selbstständiges Gepräge und zeigt, wie umfassende und gründliche Studien der Herausgeber mit dem Schriftsteller gemacht hat, dessen berichtigten Text er uns vorlegt, ausgestattet mit einem so genauen und sorgfältigen Commentar, der in den Händen des Lehrers, wie auch zum Behuf des Privatstudiums der Schüler, gute Dienste leisten wird etc.“

Neue Jenaische Litteraturzeitung 1847. Nr. 40:

„Nicht zufrieden, aus den Leistungen seiner Vorgänger das Bedeutendste zu benutzen und aufzunehmen, hat der Verf. Vieles ergänzt und erweitert; anderes einer neuen Prüfung unterworfen und schärfer bestimmt; nicht Weniges durch Scharfsinn, genaue Kenntniss des Salust'schen Sprachgebrauchs, gründliche Beweisführung, sichere Methode der Entscheidung näher oder zur Entscheidung gebracht etc. etc.“

Zeitschrift f. Alterthumswissenschaft 1848. Nr. 56:

„In der vorliegenden Ausgabe begrüßen wir die Frucht gewissenhaften Fleißes und inniger Befreundung mit den Schriften des Salust. Der Herr Herausgeber hat sich nirgends mit den Ergebnissen früherer Erklärer begnügt und diese ohne einzelne Prüfung in seine Ausgabe aufgenommen, sondern überall selbstständig geforscht und selbst da, wo die Untersuchung bereits als abgeschlossen erschien, diese von Neuem begonnen etc.“

Aus Schneidewin's Philologus I. (1846). S. 681.

„Die Ausgabe des Catilina und Iugurtha von Rud. Dietsch ist unstreitig die vollständigste und auch werthvollste Bearbeitung dieser Geschichtsbücher, und überhaupt eine der besten Erscheinungen auf dem Gebiete der latein. Litteratur, welche die letzten Jahre gebracht haben. Wiewohl der Verfasser in der Interpretation des Salust nicht wenige treffliche Vorgänger gehabt hat, so brachte er doch einen so selbstständigen Forschergeist zur Erklärung seines Autors mit, dass man sich wirklich verwundern muss, wie es nach den Arbeiten eines Fabri, Gerlach, Herzog und Kritz noch möglich war, so viel neues geben zu können. In der Kritik zeigt Hr. D. ganz den sichern Takt und die eindringende Schärfe der Hermann'schen Schule; es ist kaum eine schwierige Stelle, wo Hr. D. nicht zur Entscheidung einer schwankenden Leseart oder Interpretation ein neues gewichtiges Moment beigebracht hat. Für die Kenntniss und Erforschung des Sal. Sprachgebrauchs ist die Ausgabe des Hrn. D. epochemachend; seine scharfsinnigen Untersuchungen gehen bis in das kleinste Detail und erstrecken sich in umfassender Weise auf alle Erscheinungen der sprachlichen Darstellung, so dass der Commentar, namentlich zum Iugurtha, an neuen und sehr feinen Spracherörterungen überaus ergiebig geworden ist. Doch ist es nicht allein die kritisch-grammatische Exegese, die Hr. D. in seinem Commentare verfolgte; mit derselben Sorgfalt finden wir auch die im Sal. noch so vernachlässigte historische und antiquarische Seite der Erklärung bedacht. Hr. D. vergleicht immer genau die Nachrichten anderer Zeitgenossen und Historiker mit den Ueberlieferungen des Sal., prüft bei abweichenden Berichten mit Unbefangenheit und echt historischer Kritik die Glaubwürdigkeit seines Autors, giebt endlich in zahlreichen Anmerkungen sehr schätzbare Andeutungen, um das Urtheil über die historische Kunst des Sal. und die psychologische Würdigung seines Charakters festzustellen. Da so keine Seite der Erklärung unberücksichtigt geblieben und der Commentar bei dem compresen Druck sehr umfangreich geworden ist, so können wir die Ausgabe des Hrn. D. nicht in die Reihe der Schulausgaben stellen, wenn auch bei manchen Noten diese Tendenz mag vorgewaltet haben; die treffliche Arbeit ist, wie wir sie beurtheilen, bloss für Lehrer und Philologen bestimmt und verdient auch die volle Beachtung der römischen Geschichtsforscher und Litterarhistoriker.“

Karl Halm.